

УДК 1:34.323:371(~)

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9505-2018-1-14>

Мухитдинова Фируза (Ўзбекистон, Тошкент)

ШАРҚ МУТАФАККИРЛАРИ ИЖОДИДА ҲУҚУҚИЙ ТАРБИЯ ВА АХЛОҚ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Маълумки VII асрда Марказий Осиёда ислом динининг тарқалиши аста-секинлик билан IX-XII асрда бу ҳудудда илм-фан ривожига замин яратди. Мамлакатлараро савдо-сотиқ алоқаларининг йўлга қўйилиши маданиятларнинг ўзаро таъсирига, бу эса ўз навбатида дунёқарашнинг ўзгаришига олиб келди. Шарқ мутафаккирлари юнон файласуфларининг асарларини форс ва араб тилларига таржима қилиб, улардаги ғояларни ривожлантирдилар. Улар бир нечта йўналишларда фаолият олиб бордилар. Хоразмий, Фарғоний, Берунийнинг табиий илмий билимлар соҳасидаги ютуқлари ҳозирги кундаги дунё фанининг пойдевори бўлди десак муболаға бўлмайди. Улар ижодидан руҳланган қатор файласуфларнинг қарашлари дунё тамаддунини янги босқичга кўтарди.

Шу нуқтаи назардан ушбу мақолада Шарқ уйғониш даври мутафаккирларининг илмий мероси, ҳамда уларнинг қарашларида жамият, давлат ва уларни бошқариш масалаларининг таҳлилига эътибор қаратилган. Илгари сурилган сиёсий-ҳуқуқий таълимотларнинг ҳозирги даврдаги аҳамияти очиқ берилган.

Таянч сўзлар: Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибн Сино, Шарқ мутафаккирлари, жамият, давлат, қонун, адолат, сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар, давлат бошлиғи, давлатни бошқариш.

Шарқ Уйғониш давридаги ижтимоий сиёсий шароитларнинг илм фан ривожига таъсири

Бугун юртимизда миллий давлатчиликнинг асосларини, аждодларимиз илмий, маънавий меросини тиклаш жараёнини такомиллаштириш масаласи янги босқичга кўтарилди. Ўзбекистон республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг қарори асосида хориж давлатларида сақланаётган миллий меросимиз намуналарини излаб топиш, улар бўйича маълумотлар базасини яратиш бўйича махсус ишчи гуруҳи ташкил этилди. Улар фаолиятининг дастлабки натижаси сифатида Россиянинг Санкт-Петербург шаҳри Эрмитаж музейида Ўзбек маданияти ҳафталиги ўтказилди. Зеро, Ўзбекистон давлати ўз давлатчилик тарихи ва бой ҳуқуқий меросига эга бўлиб, бундай сиёсий-ҳуқуқий меросдан унумли фойдаланиш жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда, келажаги буюк давлат қуришда бебаҳо манба ҳисобланади. Бу фаолиятнинг илдизлари эса кўҳна тарихий меросимиз билан боғлиқ.

Дарҳақиқат, IX-XII асрларда Шарқда, хусусан, Марказий Осиёдаги Уйғониш даври ўзининг мазмун-моҳияти, жаҳон илм-фани ва маданияти тараққиётига

кўрсатган ижобий таъсирга кўра умуминсоний, умумбашарий аҳамиятга молик. Бу борада академик М.М.Хайруллаев шундай ёзади: "IX-XII асларга келиб илмий-маданий юксалиш Бағдоддан Мовароуннаҳр, Хуросон ерларига кўчди, бу давр турли илм, адабиёт соҳасида буюк сиймоларни етиштирди. Бу маданий тўлқин Мовароуннаҳрни бутун ислом дунёсида илмий-маданий марказ сифатида ном қозонишга олиб келди. профессор Н.Шермухамедова таъкидлаганидек "Фаннинг оптика, математика, астрономия каби тармоқларининг жадал ривожланиши табиатни чуқур ўрганиш ва тадқиқот методларини кенгайтиришга имконият яратди". [Шермухамедова Н.А. Гносеология-билиш назарияси. 2011. Б.79]. Бу даврни Маказий Осиё Уйғониш даври - Ренесанси деб, аниқроғи, бу Ренесансининг илк даври деб атамоқ мумкин. Бу давр маданият ютуқлари Фарбий Европа мамлакатлари маданияти ривожига ҳам ижобий таъсир кўрсатди. У ердаги XV-XVI аср Ренесанси маданий юксалишида муҳим омиллардан бири бўлди". [Хайруллаев М,1971, с.387]. Шарқ Уйғониш даври мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий меросининг аҳамияти, табиат, инсон ва жамият муаммоларининг талқини ўз ифодасини топганлигидир. Зеро, ушбу масалалар минг йиллар ўтган бўлсада, бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини, долзарблигини йўқотмаган. Улар асарларини ўрганар эканмиз, ҳар бирида давлат бошқаруви, ҳуқуқий онг, шахслараро муносабатларни ташкил этиш, юксак ахлоқ тарбия, жамиятда тинчлик ва барқарорликни ўрнатиш, қўшни давлатлар билан ижтимоий сиёсий, маданий ҳамкорликни ўрнатиш каби масалаларга эътибор қаратилганлигининг гувоҳи бўламиз.

Қўйида шарқ мутафаккирларидан баъзиларининг ижтимоий - сиёсий қарашларини таҳлил этишга ҳақарат қиламиз.

Ал-Фаробий, ал-Беруний, Ибн Синонинг ижтимоий-сиёсий ҳуқуқий қарашлари талқини

Шарқнинг буюк мутафаккирларидан бири Абу-наср ал - Фаробийнинг ижоди серқирра ва чуқур махнога эга. Унинг фаолиятининг асосий мазмуни давлат бошқаруви ва шахслараро муносабатларни ташкил этишнинг мезонларига қаратилган. Фаробийнинг фикрига кўра, жамиятнинг тизимли ривожига ҳуқуқ ва ҳуқуқий тарбия билан боғлиқ. Фаробий фикрича қонуннинг устуворлиги ижтимоий юксалишнинг асосидир. Бу эса, ўз навбатида мукамал, юксак маънавий талабларга жавоб берадиган, ижтимоий муносабатларнинг турли соҳаларини ҳуқуқий жиҳатдан бошқарадиган механизм сифатида юзага чиқиши лозим. Қонун орқали бошқарув, бошқариш объектига одатда салбий таъсир ўтказувчи субъектив омилнинг таъсир даражасини пасайтиради. Қонунга қатъий риоя қилиш ҳам ҳукмдорларнинг, ҳам халқнинг "аҳмоқона қилмишлари"нинг олдини олади ва фозилликка етаклайди. Қонунларнинг самарали бўлиши учун зарур билимлар, белгиланган қонун-қоидаларни ишга тушурувчи механизмлар, таълим-тарбия тизими ва мувофиқ методология бўлмоғи лозим.

Фаробий учун шаҳар (давлат) - бу бир бутун тизим бўлиб, унинг фаолияти қонун-қоидаларнинг белгиланиши, халқ ва ҳукмдорлар сиёсий-ҳуқуқий маданиятини ривожлантириш усули билан амалга оширилади. Бу идеал давлатни оддий қилиб тасвирлашдан кўра чуқурроқ маънони англатади. Бу кўпроқ ижтимоий

тартибга солувчиларнинг ҳамма турларига ва шаклларига маъқул келувчи тамойилларни ифодалашга урунишдир. У, гўёки, қандайдир асосий мағизни қидирадики, ижтимоий муносабатларнинг ривожланиш динамикаси ушбу мағизга боғлиқдир.

Фаробий таснифида ижтимоий фанларнинг таркибий қисмини ҳуқуқшунослик ва калом илми ташкил этади. X асрда ислом ҳуқуқи тарихи, мусулмон олимларининг фикрича, ўзининг энг муҳим "чегара устун"ни ўрнатди, деган фикрни инкор этган А. Мецнинг фикрига кўра, ушбу даврнинг асосий жиҳати исломгача бўлган ҳуқуқий тушунчаларнинг киритилиши, қадим юнон-рим таълимотларининг тикланиши бўлиб, ушбу таълимотларни, ҳуқуқшунослар (фақиҳлар) илгари сурганлар [Мец А, 1979,с 279].

Абу Наср Фаробийнинг "Илмлар таснифи" асарида ёзишча, фикҳ шундай фанки, у туфайли инсон бирон-бир халққа берилган бирон диннинг илоҳий ҳуқуқида етарлича аниқ белгиланмаган ҳар қандай жараёнга баҳо бера олади ва уни тўғрилай олади [Аль-Фараби, 1970, с.68]. Фикҳни Абу Наср Фаробий икки қисмга бўлади: биринчидан, барча масалалар бўйича ҳуқуқ ижодкорлиги эркинлигини тан оладиган ва асослайдиган фикҳ; иккинчидан, ислом динининг асосчиси тасдиқлаган қарашлар ва ҳатти-ҳаракатларга риоя қиладиган ва уларни ҳуқуқ ижодкорлигининг асоси деб қабул қиладиган калом. Унинг фикрича, ушбу қисмларнинг иккаласи биргаликда ислом ҳуқуқини ташкил этади [Аль-Фараби, 1970,с.68-69].

Ҳуқуқ Фаробий фикрича қонун ижодкорлиги билан боғлиқ. У қонунларни икки турга ажратган: бири табиий қонунлар, яъни "ўз ихтиёри билан билан амал қиладиган қонунлар, иккинчиси давлат қонунлари, яъни жамият тараққиётини кўзлаб, турли шартлар асосида, мажбурий татбиқ этилган қонунлар" [Фараби, 1970,с.68-69]. Табиий қонунлар, тинчлик, роҳат-фароғат, бойлик, билим кабиларга интилиш, аҳолига мансуб диний ва дунёвий урф-одатлар, эзгу хислатлардан келиб чиқадиган эзгу муносабатларга асосланиши лозим. Давлат томонидан қабул қилинган қонунлар эса, турли-туман феъл-атвордаги, турли-туман хислатли одамлар хайрихоҳлик билан кутиб олишига арзийдиган бўлиши керак. Негаки, идрокли ва тажрибали одамни бўйсундирувчи қонунни жорий этиш, оломон ва тажрибасиз одамларни олимга тенглаштириб, бўйсундирувчи қонунни жорий этишдан кўра маъқулроқ ва афзалроқдир [Фаробий,1993,с.45]. Янги қабул қилинаётган қонун мамлакатдаги барча табақалар ва авлодларга, барча вилоятларнинг аҳолисига бахт-саодат, шод-хуррамлик келтиришни, барча хислатлардан фарқ қилувчи туғма хислатларни ҳисобга олган ҳолда тузилиши лозим [Фаробий, 1993,с.32-33].

Фаробийнинг қонунларнинг табиати ва вазифаларига нисбатан қарашларини ўрганар эканмиз, у мустаҳкам ва барқарор "тартиб" тарафдори эканини кўрамиз. Айнан шундай тартибгина фаровонликка эришиш имкониятини беради. Фаробийнинг фикрича, қонун ушбу тартибни ўрнатиш воситаси сифатида ҳуқуқий хусусиятларга эга бўлмоғи, руҳий жиҳатдан қабул қилишга лойиқ, обрўли, оддий одамлар (бўйсунувчилар) учун тушунарли, мазмунли, мантиқли, адолатли ҳамда энг муҳими - ижро этилиши мумкин ва мажбурий бўлмоғи лозим. Бошқача қилиб айтганда, қонун ёрдамида тартибга эришишда қонун ҳокимиятининг обрўсидан ташқари унинг устуворлиги ҳам шарт. Қонун ўрнатувчининг фаолиятини баҳолаш мезони сифатида зарур бўлган универсал хусусиятларни яратишга уруниш тарзида

намоён бўлади. "Бир санъат эгалари учун лаззатбахш (нарса) бўлган бошқа санъат эгалари учун лаззат бермайди", [Форобий, 1993,с.24] деб барча мезонлар ҳам ижтимоий муносабатларнинг турли тармоқларига тадбиқ этилиши мумкин эмаслигини таъкидлар экан, Форобий бу мезонларни "тўғри", "тўзал" ва "адолатли" деб ҳисоблайди. Бунда Форобий қонун ўрнатувчилар мукамал эгаллашлари шарт бўлган мавҳум тафаккур тизими ҳақида гапираётгани, шубҳасиз. Ўзининг мулоҳазалари билан Форобий қонунчиликка ана шундай ёндашувда ўрнак кўрсатади ва қонунларни фақат мавҳум тафаккурли кишилар яратиши мумкин деб яна бир бор таъкидлаб, таҳлил қилинаётган муаммонинг бу жиҳатларини чуқурлаштирмайди. Форобий учун қонун чиқарувчи тадқиқотчи ва сиёсатчи бўлиши керак. Акс ҳолда, қонунни шакллантириш ва амалга ошириш жуда қийин. Шу билан бирга Форобий қонунларнинг доимий эмаслиги ва ижтимоий-тарихий шарт-шароитларнинг ўзгариши сабабли ўзгариши мумкинлигига эътибор қаратади. Бу Форобийнинг ўша даврдаги ҳуқуқ ҳақидаги ҳукмрон таълимотга қарши илғор фикр соҳиби эканлигини кўрсатади. "Форобийнинг ғоялари нафақат Шарқ фанининг, балки Ғарб ижтимоий-фалсафий тафаккурининг ривожиди ҳам муҳим роль ўйнади" [Шермухамедова Н.А. 2011.бб.81].

Абу Райҳон Беруний ўзининг ҳуқуқий қарашларида ҳукмдорлар ўз давлатини идора қилиш сиёсатида адолатли қонунлардан тўғри фойдаланмасдан, уни бузиш орқали халққа хиёнаткорлик қилишларини, оқибатида эса, бундай сиёсат давлатнинг вайрон бўлишига ва тартибсизликка олиб келишини ёзади.

Берунийнинг ҳуқуқий қарашларида адолатлилик, оила никоҳ муносабатлари, жиноят ва уларга белгиланган жазо алоҳида ўрин тутаяди. Унинг оила ва никоҳ хусусидаги фикрига кўра, халқларнинг ҳеч бири никоҳдан ҳоли эмас. Ҳар миллатнинг никоҳга оид ўзига хос урф- одати бор.

Беруний юнон ва ҳиндлардаги инсон ҳаёти ва унинг турли кўринишлари тўғрисида фикр юритар экан, у дунёдаги барча тубанлик, ёмонлик, бахиллик, ўзаро душманликни қоралаган. Ушбу иллатларнинг мудҳиш бахтсизликларга сабаб бўлишини таъкидлаган, ҳамда одамларни улардан ҳазар қилишга чақирган. Барча инсон зоти учун энг ёмон бахтсизликларнинг қандай қилиб юзага келишини кўрсатиб, олим кишиларни хайр ва эзгуликка даъват этган. У ана шу фаолиятини қуруқ чақириқлар билан эмас, ғоят таъсирли илмий таҳлил билан икки буюк маданият - юнон ва ҳинд маданиятларида мавжуд бўлган, омма орасида кенг ёйилган эътиқодларнинг илмий тадқиқи орқали амалга оширади. [Абу Райҳон Беруний, 1968с. 122].

Шарқ мутафаккирларининг ҳуқуқий қарашлари таъсирида Ибн Сино ҳам бу масалага ўзининг муносабатини билдирган. Жумладан, Ибн Сино инсоннинг амалий ҳаракати билан боғлиқ бўлган илмларни таҳлил этиб, ахлоқшунослик назариясига асос солган десак муболаға бўлмайди. Жамиятни, халқни, мамлакатни идора қилишни, уйни бошқаришни, оила муносабатларини тартибга солиш, кишиларнинг ўз-ўзига қандай муносабатда бўлишлари ҳақидаги амалий билимларини Ибн Сино маънавият, одоб-ахлоқ ҳақидаги билим, деб қараган.

Ибн Синонинг фикрича, "Қонунларни халққа етказиш лозим. Уларни ижро этиш учун эса, аввало, халқ бу қонунларга ишониши керак. Бу учун эса, йиллар давомида халққа сингиб кетган одат ва анъаналар қонунда ифодаланган бўлиши даркор. Ҳукмдор ана шу қонунлар орқали жамиятда адолат ўрнатилишига қаттиқ ишонмоғи лозим. Чунки бу қонунлар ундан кейин ҳам жамият аъзоларига хизмат

қилиши керак. Ҳукмдордан кейин унинг ишини давом эттирувчи ўринбосари бўлиб, ўринбосар ҳам ўзидан олдин амалда бўлган қонунларни яхши билиши ва уларга амал қилиши жамият аъзоларига ўрнак бўлади. [Ибн Сино, 1973.с.166]. "Ибн Синонинг юқорида баён этилган ғоялари илмий тафаккур шаклланишининг кейинги даврларида ривожлантирилди ва янги натижалар билан бойитилди". [Шермухамедова Н.А. 2011.бб. 86].

Агар юқоридагиларга асосланиб, хулоса қиладиган бўлсак: биринчидан, Форобий, Беруний, Ибн Синонинг ҳаёти ва илмий фаолиятлари Шарқ Уйғониш даврида кечган. Бу даврда Марказий Осиёда илм ва фаннинг турли соҳалари қаторида Хоразм Маъмун Академияси фаолият юритган даврга тўғри келган. Ана шу илмий муҳитда Форобий, Беруний, Ибн Синонинг ижодий фаолияти шаклланган. Улар дунёвий илмлар ҳамда фикр ва калом илми соҳаларида етакчи ўринни эгаллаган қомусий олимлардир. Мутафаккирлар томонидан яратилган асарлардан турли даврларда қўлёзма нусхалари кўчирилган ва дунёнинг турли мамлакатларига тарқатилган. Форобий, Беруний, Ибн Сино илмий меросига оид 200 дан ортиқ қўлёзма асарлар жаҳон фондларида сақланмоқда. Бугун юртимизда илм-фанга катта эътибор берилаётган бир даврда бу қўлёзмаларни яна илмий муомалага киритиш, ўрганиш, таҳлил этиш амалда қўллаш олимларимиз олдида турган вазифалардан биридир.

Шарқ мутафаккирларининг сиёсий-ҳуқуқий меросида гарчи, ҳуқуқ ёки юриспруденция атамаси тўғридан-тўғри ишлатилмаган бўлса-да, ҳуқуқ тушунчаси "ахлоқ" тушунчаси асосида кенг ёритилган.

Ушбу сиёсий-ҳуқуқий таълимотларда ёзилишича, айнан ахлоқий фазилатлар кишиларга синдириб борилиши лозим, давлат бошлиқлари, ҳукмдорлар, олиму фузалолар, оддий фуқаролар ҳаётининг мазумуни яхшиликка қаратилган бўлиб, яхшиликка фақат ахлоқий етук киши эриша олиши таъкидланади.

Шарқ мутафаккирлари ижодида ахлоқий тарбия масалалари

Абу Наср Форобийнинг "Фозил одамлар шаҳри" асари, Абу Али Ибн Синонинг "Ахлоқ ҳақидаги" китоби, Низомумулкнинг "Сиёсатнома" каби асарларини умумий таҳлил этиш шуни кўрсатадики, ахлоқ сиёсий тизимда, ижтимоий ҳаётда инсоннинг энг гўзал хулқи, одоби, муомала даражасини белгилаган.

Бизнинг фикримизча, ахлоқнинг ушбу тамойиллари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотмаган. **Масалан:** инсон ахлоқий ва маънавий жиҳатдан тарбия топган бўлиши керак; инсон инсонпарвар, адолатли, тўғрисуз, содиқ, камтар, бағрикенг, меҳрибон, ҳақиқатпарвар, сахий, ақлли, кенг дунёқарашли, ўзини ирода қила оладиган, ўз ишини ва бошқаларнинг фикр мулоҳазаларини таҳлил қила оладиган, узоқни кўра оладиган, жасур, мард, қатъиятли, хайрли, зеҳни ўткир ва нотиқ бўлиши лозим;

ахлоқни фақат зарурият учун қўлламаслик лозим;

ахлоқолий ҳакам бўлмаслиги зарур, ахлоқ жамиятда барча нарсаларнинг воситаси, ё қуроли, ёки кишилардаги ахлоқ имтиёз сифатида шаклланмаслиги лозим, токи кишилар ахлоқ ниқоби билан жамиятда сохта обрў ва эътиборга эга бўлиш учун ҳаракат қилишмасин;

ахлоқ кишилардаги ижтимоий кечинмаларнинг сохта қуролига айланмаслиги лозим ва бошқалар.

Ушбу ғоялар Шарқ мутафаккирларининг сиёсий ва ҳуқуқий қарашларида доим долзарб масалалардан бири сифатида қайд этилган. Жумладан, Форобий ўз таълимотида давлат (шаҳар уюшмаси)нинг фаолиятини таҳлил қилар экан, тўғридан-тўғри уларнинг "вазифаси", "функцияси" атамаларини ишлатмайди. Бироқ айнан шу нуқтаи-назардан давлат аҳолисининг ўз эҳтиёжларини (табиий, ижтимоий, маънавий ва ҳоказо эҳтиёжларини) қондириш борасида жамиятдаги мавжуд ижтимоий тартиб-қоидалардан келиб чиқиб ҳамда ҳукмрон ғоялар (шу жумладан, маънавий-ахлоқий меъёрлар) таъсирда олиб борган фаолиятларини таҳлил қилади.

Форобий мукаммал жамият ва давлат амал қилишига ижтимоий адолат тантанаси сифатида қарайди. Зеро, бундай давлат ўз фуқароларининг бахт-саодатга эришуви йўлида бир қатор муҳим вазифаларни амалга оширадигани, уларнинг натижаларини баҳолашнинг асосий мезони - адолатдир. Шу жиҳатдан қараганда, Форобий қарашларида донишмандлик (ҳикма); ҳамда (милля) ва шариат (қонун, шариат маъносида) асосидаги ҳаракатлар бахтга олиб боради; бахтга олиб борувчи қарашлар, ҳаракатлар (ахлоқ); одатга айланган ҳаракат (сияр); бошқариш (сияса) деган маъноларни англатади. Бошқарув эса икки: яъни "тамкин" - қўллаш; ҳамда тўғри бошқарувни сақлаш, асраш "хифз" маънода ишлатилади.

Форобий фозил давлатга хос бўлган асосий вазифаларни ҳам аниқлаб берар экан, уларнинг мазмун-моҳияти фозил жамиятнинг инсонпарварлик табиатидан келиб чиқишини алоҳида таъкидлайди. Хуллас, Форобийнинг фозил жамият ва давлат (шаҳар) ҳақидаги таълимоти ўз даврининг илғор назарияси ҳисобланади.

Зеро, фозил давлатнинг мақсади - ҳамма учун бахт ва адолатни ўрнатишдан иборат. Фозил давлатнинг ўзига хос белгилари шундаки, унда моддий нарсалар адолат юзасидан тақсимланади, таълим ва тарбия ишларига катта эътибор берилади. Форобий фикрича, етук курашувчи, ёлғоннинг ашаддий душмани, бойликка жирканч билан қаровчи, табиати билан адолатни яхши кўрувчи ва унинг учун курашувчи ҳамда қатъий бўлиши зарур [Форобий 2013,159-160]. Шундай фазилатларга эга бўлган шахсина идеал шаҳарнинг бошлиғи, раҳбари бўла олиш мумкин.

Форобий фозил давлат бошлиқларига қуйидаги ўн икки талабни қўяди: 1) етук, кучга тўлган баҳодир, соғлом бўлиши; 2) бошқаларни тушунадиган ва бошқариш қобилиятига эга бўлиши; 3) эса сақлаб қолиш қобилияти ўткир бўлиши; 4) ўта ақлли ва доно бўлиши; 5) нотиклик қобилиятига эга бўлиши; 6) илм-маърифатли бўлиши; 7) овқат еганда, ичимлик ичганда эҳтиёткор бўлиши; 8) тўғри сўзлик ва ҳақиқатпарвар бўлиши; 9) қадр-қимматни ҳурматлаш, гурурлилик; 10) ҳаётнинг пасткаш иллатларига, бойликка ўч бўлмаслиги; 11) адолатпарвар, ўзига бўйсунган аҳолига оқилона, одил ҳукумрон бўлиш, адолат юзасидан иш кўра билиши; 12) ўзи бошлаган ишни қатъий бажара билиши, қўрқувдан йироқда бўлиши, ҳар бир ишга мардларча ёндашмоғи лозим.

Форобийнинг фикрича, ҳақиқий бахтга эришиш учун зарур бўлган ишларда ўзаро мақсадни, яъни ўзаро ёрдамни мақсад қилиб олганлар бирлашмаси мавжуд бўлган шаҳар (давлат) фазилатли, идеал шаҳар (давлат)дир. Бахтга эришиш учун инсонлар бир-бирларига ёрдам берувчи жамоа, фазилатли, идеал жамоадир.

Абу Наср Форобийнинг сиёсий қарашларини кейинчалик янада ривожлантиришга ҳисса қўшган олимлардан бири XV асрда яшаб ижод қилган

Жалолиддин Давонийдир. Давоний Фаробийдан сўнг ўзининг фозил, адолатли давлат тўғрисидаги таълимотини яратган. Давонийнинг сиёсий ва ҳуқуқий қарашлари унинг "Ахлоқи Жалолий"асарида ўз ифодасини топган.

Жумладан, асар уч қисмдан иборат бўлиб, биринчи қисмда - ахлоқ ҳақидаги қарашлар, иккинчи қисмда - оилани бошқариш ҳақидаги қарашлар ва учинчи қисмда - "Шаҳар (давлат)ни бошқариш ва подшоҳлар сиёсати" тўғрисидаги фикр - мулоҳазалар қайд этилган.

Давоний"Ахлоқи Жалолий" асарида жамиятни адолатли - фозил шаҳарга ва жоҳил шаҳарларга бўлади. Фаробий каби Давоний ҳам фозил шаҳар бошқарувчисидан ўнганга энг яхши фазилат мужассамланган бўлиши керак, дейди. Булар: - ҳукмдор одамларни эъзозлаши; - давлат ишларини адолатли ижро этиши; - ҳирс ва шаҳватга берилмаслиги; - ҳукмдорликда шошма-шошарлик ва ғазабга йўл қўймаслиги, балки шафқат ва муруватга асосланиши; -халқнинг эҳтиёжини қондириш учун худонинг иродасидан келиб чиқиши; - халқ эҳтиёжини қондиришга оид ишларни бажаришга ҳаракат қилиши; - халққа нисбатан одил бўлиши; - ҳар бир ишни маслаҳатлашиб, кенгашиб ҳал этиши; - ҳар бир кишини унинг қобилиятига монанд лавозимга тайинлаши, қобилиятсиз кишиларга юқори лавозим бермасликни; - адолатли фармонлар чиқариши, қонунни бузишга йўл қўймаслик кабилардир. Давонийнинг фикрига кўра, жамиятнинг пайдо бўлиши, давлат ва уни бошқариш масалалари, адолатли ҳукмдор масаласи жамиятдаги ақлий ва ахлоқий тарбияга боғлиқ бўлади.

Шунингдек, давлат ва уни бошқаришда, халқнинг фаровон ҳаёт кечиришида ҳукмдорларнинг ўрни, илм-фаннинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Давоний олимларнинг жамиятда, давлатни бошқаришда тутган ўрнига катта аҳамият беради, унинг фикрига кўра, ҳақиқий олим давлат ишларида фаол қатнашиши, жамиятга фойда келтирадиган мураккаб муаммоларни ечишда иштирок этиши керак. Олимлар жамиятда фан билан шуғулланар эканлар, улар ўз ютуқларини жамият тараққиётига хизмат қилиши учун ҳаракат қилмоқлари лозим. Чунки оддий халқ ҳукмдорларга ва олимларга қараб тақлид қилади, шунинг учун ҳам олимлар халқ орасида адолат ҳамда ахлоқ қоидаларини тарғиб этишлари керак. Уларнинг фикр ва мулоҳазаларидан давлат бошқарувида фойдаланиш керак, деб таъкидлайди. Давоний давлат бошқарувида ҳукмдорларнинг маърифатли бўлишини истайди. Ана шундай подшоҳлар ўз атрофига билимдон кишиларни тўплайди ва уларга етарли шарт - шароит яратиш беради, деб ўйлайди. "Агар инсон хулқи, - деб ёзади олим, - ўзгарувчи бўлмаганида эди, сиёсат ва тарбиянинг кераги бўлмас эди" [Алиқулов Х 1981,с.54-58].

Юқоридаги фикрларга асосланиб, Давоний инсоний фазилатларга эга бўлишда таълим-тарбиянинг ўрнига катта аҳамият берганлигининг гувоҳи бўламиз. Шарқ мутафаккирларидан Фаробий адолат тушунчасига алоҳида фазилат сифатида қараганидек, Давоний қарашларида ҳам адолат тушунчаси асосий ўринни эгаллайди. Олим адолат ҳақида тўхталиб, адолатли кишилар ўртасидаги ҳақиқий дўстликни инсонпарварлик, ўзаро ҳурмат билан боғлиқ ҳолда тасаввур этади. Давоний ҳам Фаробий каби шаҳарларни фозил ва одил шаҳарларга бўлади. Унинг фикрича фозил шаҳарларни одил подшоҳ идора қилса ва ўз ҳукмларида адолатга риоя қилса ва таъмагирликни ақл билан бартараф этса, жоҳил шаҳар бошлиғи ўз манфаатини кўзлаб иш юритади ва бойликка ҳирс қўйиб, халқ фикри билан

ҳисоблашмайди, дейди. Шунингдек, давлатни идора этувчи адолатсиз бўлса, унинг қўл остидагилар ҳам таъмагирлик, ёлғончилик ва бошқа ҳатти-ҳаракатлар қиладилар, яъни подшоҳ ишини фуқаролар ҳам такрорлайди. Фуқароларнинг ярамас хулқ-одоблари учун ҳам ҳукмдор айбдор саналади, дейди. Агар ҳукмдор адолатли бўлса, бошқалар ҳам адолатли бўлишга ҳаракат қилади, деб таъкидлайди.

Фикримизча, Шарқ Уйғониш даври мутафаккирлари ижтимоий турмуш камчиликлари ва иллатларини танқид қилишган бўлишсада, уни тубдан қайта қуришни асло талаб қилишмаган, балки уни такомиллаштириш тарафдори бўлишган. Шу жиҳатдан мутафаккирларнинг сиёсий-ҳуқуқий мероси кейинги даврларда ҳам ривожлантирилган ва такомиллашган.

Жумладан, Абулқосим Фирдавсийнинг ижтимоий, сиёсий қарашларига кўра, "Ёвузлик ҳукмрон бўлган саройнинг қонуни шундай: ё сен эгарда ўтирасан, ё сенга эгар ўрнатурлар". "Эй ҳукмдор, идрокли, сахий адолатли бўл. Элнинг бахти ҳукмдорнинг бахтидир. Эй ҳукмдор, ёлғонни тож-тахтга яқинлаштирма. Доимо ҳақиқат йўлини тут. Эй ҳукмдор, эзгу ишлар учун маблағни аяма. Юрагинга бир лаҳза ҳам кўрқувни йўлатма. Акс ҳолда кўшни шоҳ дадилланиб, бош кўтаргай. Бу серкулфат ҳаётда доно ва бардам бўл. Юз берган ҳар бир ҳодисага муносиб баҳо бера ол. Яна шуни билгилки, ким осмон қадар бағри кенг бўлса, ўша султонликка лойиқдир. Нодон маслаҳатчиларидан сақлан. Тубан кишиларнинг сўзларига қулоқ осма: уларнинг юрагида ҳасад мужассам. Сирингни ҳатто энг яқин одамнингга ҳам айтма, акс ҳолда кулфатнинг кети кўринмай қолур. Ўзини ҳаммадан устун кўювчиларни машваратга яқинлаштирма".

Юсуф Хос Ҳожиб томонидан ёзилган асар "Қутадғу билиг" "Қутга, яъни бахт-саодатга эриштирувчи билим" демакдир. Ушбу асар буюк аждодларимиздан Юсуф Хос Ҳожиб қаламига мансуб XI аср туркий халқларининг ноёб ёзма ёдгорлиги бўлиб, асарда илм, маърифат, одоб-ахлоқ, давлатни бошқариш йўл-йўриқлари, миллий-маънавий қарашлар кенг қамровда аксини топган. "Қутадғу билиг"да Оллоҳнинг ер юзидаги халифаси - Ҳазрати Инсоннинг ижтимоий моҳияти, ҳислат ва фазилатлари, қадр - қиммати, одоб-ахлоқи, маданияти, маърифати, барча мавжудотлар ичра буюк ва бебаҳолиги фалсафий таҳлил этилган. "Одамзод насли, - дейди, - аслида ер юзидаги барча жонлилар орасида энг улуғидир, аммо бу улуғлик билим билангина тўлиқлик, мукамаллик касб этади". "Қутадғу билиг"да таъкидланишча, давлат бошлиғини улуғлайдиган, Эл-юртда мартабасини оширадиган асосий нарса - билим, ақл-идрок ва заковатдир. Билимли, оқилу-доно, тадбиркор, адолатли, эзгу ниятли кишилар бекликка муносибдир, дейилади. Асарда муаллиф беклар, ҳукмдорларни адолат шамчироғини иккала кўлларида баланд кўтариб юришга, илм ва заковатни асос қилиб олган ҳолда давлатни идора қилишга, элни бошқаришга ундайди.

"Қутадғу билиг"да мамлакат бошлиғи бўлиш учун кишининг тағ-туби, асл насли тоза, андишали, покиза хулқли, ақл-идроки кучли бўлиши, гафлатда қолмаслиги, ёлғон гапирмаслиги шарт, деган йўл-йўриқлар берилган. Муаллифнинг таъкидлашича, эл учун икки нарса мустаҳкам таянчдир: бири хушёрлик, иккинчиси адолат. Иккаласи адолат илдизидир.

Кошифийнинг 1500-1501 йиллари ёзиб, Хусайн Байқаронинг ўғли Абдулмуҳсин Мирзога бағишланган "Ахлоқи Муҳсиний" асари қирқ бобдан иборат бўлиб, сиёсат, ҳуқуқ, ҳуқуққа риоя қилиш ғоялари қайд этилган. Кошифий

инсоннинг энг юксак ҳулқ - атвор эгаси бўлиши учун ўн қоидага амал қилиши зарурлигини илгари суради: элга тескари иш қилмаслик; ўз нафсига инсоф қилиш; киши айбини очмаслик; кишиларда учрайдиган ёмон ҳулқ - одатни яхшиликка томон буриш; ўз айбига иқрор бўлиб, узр сўраган кишининг узрини қабул қилиш; оч - юпунларнинг ҳожатини чиқариш; инсон учун машаққат тортиш; халқлар ўртасида дўстликни тарғиб қилиш; касб- ҳунар, илм - маърифатни эгаллашга чақиради. Илмли кишиларнинг жамиятда тутган ўрнини таъкидлаб, олимларни, умуман илм аҳлини эъзозлаш кераклигини қайд этади.

Кошифий фикрича, подшонинг вазифаси адолат қонунга мувофиқ ҳукмдорлик қилиш, у ҳар бир табақани фазилатларидан келиб чиқиб баҳолаш, бирларнинг бошқалар устидан ҳукм юритишларига йўл қўймасликдан иборат.

Жомий ҳам подшоҳларининг донолиги подшоликнинг камолоти ва савлатида эмас, балки адолатликлари ҳамда одилликларида намоён бўлади, деган эди [Джами, 1964, с.76]. Навоий фикрича, подшо марҳаматли, баъзан эса қадрли бўлиши, дўстни душмандан ажратиш учун у тажрибали ҳамда фаросатли бўлиши керак [Навоий, 1996, с 454].

Шарқ Уйғониш даври мутафаккирлари таълимотларининг ҳозирги даврдаги аҳамияти

Шарқ Уйғониш даври мутафаккирлари ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий-маърифий таълимотларининг ёки тадқиқотларда қайд этилганидек, фуқаролик тўғрисидаги фаннинг предмети асосан давлатшунослик, этика ва таълим-тарбияга (педагогикага) оид долзарб муаммоларни ўз ичига олади. Айниқса, таълим-тарбия муаммолари давлатни сиёсий жиҳатдан ташкил қилиш вазифаларига бўйсундирилган бўлиб, педагогик воситалар том маънодаги бахт-саодатга эришувнинг, инчунун, ҳуқуқий қонун устуворлигининг, қолаверса, ҳуқуқий маданиятнинг муҳим омили сифатида эътироф қилинади. Қайд этиладики, давлатшунослик, этика ва таълим-тарбия ҳақидаги таълимотлар бошқарув санъатининг асосини ташкил қилиб, ягона мақсадга - инсонларни фаровонлик ва бахтга элтувчи йўлларни аниқлашга қаратилган бўлади. Айни вақтда бу таълимотларда ушбу олий вазифани адо этишнинг турли йўналишлари белгилаб берилади. Чунончи, Форобий фикрига кўра, этика индивиднинг ўзига хос маънавиятини, шунингдек, одамлар орасидаги ўзаро муносабатларнинг ижтимоий-маънавий меъёрларини ўрганса, сиёсий фалсафа эса, умуман олганда, сиёсий бирлашмалар, жамоалар, аниқроғи, давлатларнинг юзага келиши, шаклланиши ва ривожланишининг асосий тамойиллари ҳамда сиёсий-ҳуқуқий меъёрларини тадқиқ этади. Ушбу тизимларнинг фозиллигини таъминловчи олижаноб ҳулқ-атворли аҳолини тарбиялаш муаммолари эса педагогика (таълим-тарбия) илмининг изланишлари доирасига киритилади.

Шарқ мутафаккирлари илмий-сиёсий меросида давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги масалалар алоҳида аҳамият касб этган. Шу сабабли ушбу асарлар Мовароуннаҳрда яратилган Шарқ давлатчилигига хос бўлган илғор ғояларни ифодалаган дастлабки таълимотлар бўлиб, кейинги кўплаб асарларга назарий асос бўлиб хизмат қилган. Форобий, Ушбу асарлар Мовароуннаҳрда яратилган Шарқ давлатчилигига хос

бўлган илғор ғояларни ифодалаган дастлабки таълимотлар сифатида қадрлидир. Қомусий олимлар, жумладан Форобийнинг фозил шаҳар-давлат қуриш; Абу Райҳон Берунийнинг адолатли давлат ҳақидаги; Ибн Синонинг маърифатли давлат қуриш ғоялари бугунги кунда Ўзбекистон давлатчилигининг бош мақсади бўлиб, "Халқ давлат органларига эмас, балки, давлат органлари халққа хизмат қилиши" сифатида амалда ўз ифодасини топмоқда. Шунингдек, "адолат қонун устуворлигида" ғояси олимларимиз илгари сурган ғоянинг ҳаётий ифодасидир.

Шарқ мутафаккирлари, ўз даврида халқ манфаатини ҳимоя қиладиган давлат концепциясини ишлаб чиққан ва унинг амалдаги ифодаси Ўзбекистонда жадал суръатларда олиб борилаётган ислохотларда ўз ифодасини топмоқда десак муболаға бўлмайди.

Қомусий олимлар давлатчилик концепциясида фанларни иккига - назарий ва амалий фанга ажратган ҳолда, сиёсат ва ахлоқ ҳақидаги фанга алоҳида эътибор берганлиги ҳам эътиборга молик. Бугунги кунда "Одоб-ахлоқ қоидалари" барча ташкилот, корхона, муассасаларда қўлланиши билан бирга "Республика маънавият ва маърифат маркази" жамиятда ахлоқий фазилатларни, миллий қадриятларимизни кенг жамоатчиликка тарғиб этган ҳолда мазкур ғояларнинг умумбашарий эканлигини тасдиқламоқда.

Мутафаккирларнинг давлатчилик концепциясида давлат бошлиқлари ва раҳбар ходимларнинг ахлоқи, юриш-туриш қоидалари ҳақидаги талаблар асосий ўринни эгаллаганки, уни бугунги кунда "давлат хизматчисининг этикаси, ахлоқи ҳақидаги дастур" десак бўлади.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда мазкур илмий меросга бўлган қизиқиш янада ортмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев: "Илм-фан билан шуғулланиш, янги кашфиёт ва ихтиролар қилиш игна билан кудук казишдек гап. Шундай экан, бу машаққатли соҳада фидокорона меҳнат қиладиган олимларимиз меҳнати таҳсин ва рағбатга муносиб" - деб таъкидлади.

Шунингдек, давлатимиз раҳбари иктисодиётнинг барча соҳалари тараққиётида илм-фаннинг ўрни, аҳамияти ғоят катта экани, бу борада давлат биринчи галда Фанлар академияси ва олимларга суянишини, фан ва ишлаб чиқариш ҳамкорлиги бугун ниҳоятда долзарб эканини алоҳида қайд этди.

Қувонарли томони шундаки, 2017 йилда Ўзбекистон республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг ислом дини манбаларини ўрганиш бўйича "Мамлакатимизнинг деярли барча ҳудудларида динимиз равнақи йўлида беқиёс хизмат қилган буюк азиз-авлиёлар, аллома зотлар хотирасига барпо этилган ёдгорлик мажмуалари, илмий марказлар фаолият кўрсатмоқда. Уларнинг қошида ислом динининг алоҳида йўналишлари бўйича илм олишга, мутахассис бўлишга тайёрлаб борадиган илмий мактаблар ташкил этсак, нима дейсизлар?", деган таклифи халқимиз ва ёшларимиз томонидан кўтаринки руҳда қабул қилинди.

Шунга кўра, Самарқанддаги Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги халқаро Имом Бухорий илмий-тадқиқот марказида ҳадисшунослик, Имом Мотуридий маркази қошида калом илми, Фарғонадаги Марғиноний илмий марказида ислом ҳуқуқи мактаби, Бухородаги Баҳоуддин Нақшбанд марказида тасаввуф, Қашқадарёдаги Абу Муин Насафий марказида ақида илмий мактабини ташкил этиш жуда фойдали бўлишини алоҳида таъкидлади, ҳозирги кунда бу таклифларни амалиётга жорий этиш жараёни бошланди

Имом Бухорий ёдгорлик мажмуи қошида ташкил этилган халқаро илмий-тадқиқот маркази Имом Бухорий ва бошқа мутафаккир алломаларнинг бебаҳо илмий-маънавий меросини ўрганиш, улар яратган асарларнинг илмий-изоҳли таржима ва қиёсий матнларини нашр этиш, мамлакатимиз ва хорижий давлатлардаги кутубхоналар, архив фондларида сақланаётган қўлёзмаларнинг электрон нусхаларини тўплаш, уларни халқимиз ва жаҳон жамоатчилигига етказишдек муҳим вазифани амалга оширомоқда.

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев Олий мажлисга Мурожаатномасида "Бу ҳақда сўз юритганда, айтиш лозимки, биз улуғ боболаримизнинг муносиб давомчилари бўладиган етук инсонларни тарбиялаш масаласига, афсуски, етарлича аҳамият бермадик. Ҳолбуки, интеллектуал ва маданий салоҳиятнинг қандай ноёб бойлик экани, нодир талант эгаларини тарбиялаб камолга етказиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканини унутишга ҳаққимиз йўқ. Ривожланган мамлакатлар бугунги юксак тараққиёт даражасига айнан шунинг ҳисобидан етгани - бу ҳам ҳақиқат"-деб таъкидлади. [Ш.Мирзиёев Ш, 2017].

Хуллас, шарқ мутафаккирларининг илмий меросининг асосий концепциясидан бири - давлат пайдо бўлишининг табиий назарияси, иккинчидан, давлатни бошқариш ҳақидаги янгича ёндашувлар бўлса, учинчидан, давлатнинг қонунчилик масалалари, қонунчиликни такомиллаштириш назарияси ҳисобланади. Бугун биз жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришда албатта ана шундай бой маънавий меросимиздан унумли фойдаланишимиз ҳам қарз, ҳам фарздир.

Бугунги кунда Шарқ Уйғониш даври мутафаккирлари илмий меросининг муҳим йўналишлари бўйича халқаро конференциялар ўтказиш; ҳуқуқшунослик, сиёсатшунослик йўналишидаги олий ўқув юртларида Шарқ Уйғониш даври ва сиёсий-ҳуқуқий таълимотлар тарихи, сиёсий-ҳуқуқий қарашларини махсус курс сифатида ўқитилиши; Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат қурилиши академияси тингловчиларига шарқ мутафаккирлари ижодида давлат бошқаруви масалалари махсус курсини киритилиши; давлат ташкилотлари, давлат хизматчилари ҳақидаги қонунларни, ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқаётганда, Шарқ Уйғониш даври мутафаккирларининг қонун моҳияти, сифати, ижросини таъминлаш борасидаги қонуншунослар ҳуқуқий маданияти тўғрисидаги ғояларни ҳисобга олиниши маънавият юлдузлари ижодига нисбатан хурмат ва эҳтиромнинг намоён этилишидир.

Библиография

1. Хайруллаев М. таҳр остида (1999). 'Маънавият юлдузлари'. - Тошкент, Халқ мероси, -387б.
2. Хайруллаев М.М. (1971). 'Уйғониш даври ва Шарқ мутафаккири'. - Т.: Ўзбекистон, -310 б.
3. Шермухамедова Н.А. (2011). 'Гносеология-билиш назарияси'. - Тошкент, Ношир, - Б.79.
4. Шермухамедова Н.А. (2011). 'Гносеология-билиш назарияси'. - Тошкент, Ношир, - Б.81.
5. Шермухамедова Н.А. (2011). 'Гносеология-билиш назарияси'. - Тошкент, Ношир, - Б.86.
6. Мец А. (1966). 'Мусульманский ренессанс'. - Москва, Наука, - 458с.
7. Аль-Фараби. (1970). 'Слово о классификации наук'. Алма-Ата: Наука, 1970. - С. 68.
8. Ал-Фараби. Философские трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1970. - С. 68.
9. Абу Наср Фарабий. (1993). 'Фозил одамлар шаҳри'. - Т.: Халқ мероси нашриёти, -Б. 45.
10. Абу Наср Ал-Фараби. (1973). 'Политика'. - Душанбе., Восточная филология - Вып.2. - С.102-178.
11. Ибн Сина (2003). 'Руководство по философии'. Душанбе
12. Ибн Сина (2003). 'Трактат об определениях', 'Трактат об этике'. избр.Т.2.- Ашгабат, Культурный центр Посольства ИРИ в Туркменистане. сс.166.
13. Абу Райҳон Беруний. (1968). 'Танланган асарлар'. 1-ж. - Т.: Фан, - 486 б.

14. Абу Райҳон Беруний. (1968). 'Танланган асарлар'. 11-ж. - Т.: Фан, - 442 б.
15. Абу Райҳон Беруний. (1973). 'Танланган асарлар'. V ж. - Т.: Фан, - 510 б.
16. Абу Рейхан Бируний. 'Избранные произведения'. Т.1.- Т.: Изд. АН УзССР, 1957. - 487 с.
17. Алиқулов Х., Омонбоева Р. 'Жомий ва Давоний таълим-тарбия ҳақида'. Тошкент, Ўқитувчи, 1981, 41-бет.
18. Джамии. 'Весенний сад'. Душанбе, 1964, 76 бет
19. А.Навоий.(1987). 'Асарлар тўплами'.-Тошкент, Ўзбекистон "Фан" -б.89
20. //www.norma.uz/muhim_voqealar/uzbekiston_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirziyevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi

Transliteration

1. 'Spiritual stars'. - Т.: Abdulla Kadyri Publishing House, 1999. - В. 387.
 2. Хайруллаев М.М. Renaissance Period and Oriental Renaissance. - Т.: Uzbekistan, 1971. - 310 b.
 3. Shermukhamedova N.A.'Gnoseologia - bilish nazariyasi'. -Toshkent, Noshir,2011. pp.79.
 4. Shermukhamedova N.A.'Gnoseologia - bilish nazariyasi'. -Toshkent, Noshir,2011. pp.81.
 5. Shermukhamedova N.A.'Gnoseologia - bilish nazariyasi'. -Toshkent, Noshir,2011. pp.86.
 6. 2. Mets A. 'Musulmanskyy renesance'. - М.: Nauka, 1966. - 458s.
 7. Al-Farabi. 'Slovo o klassifikatsii nauk' // Al-Farabi. Filosofskie traktaty. -America: Nauka, 1970. - S. 68.
 8. Abu Nasr Forobiy. 'City of Fazil people'. -Т.: Publishing house of national heritage named after A. Kadyri, 1993. -В. 45.
 9. 'Abu Nasr Al-Farabi. Politics' // Vostochnaya philology. Dushanbe, 1973. -Vyp.2. - S.102-178.
 10. 'Abu Ali ibn Sina asb.T.2. "Руководство по философии" "Трактат об определениях" "Трактат об этике". - Dushanbe - Ashgabat. Культурный центр Посольства IRI в Туркмении. 2003.S.166.
 11. 'Abu Rayhon Beruniy' Selected Works'. 1 j - Т. Fan, 1968. - 486 b.
 12. Abu Rayhon Beruniy'Selected Works'. 11 j - Т. Fan, 1968. - 442 b.
 13. Abu Rayhon Beruniy'Selected Works'. V j. - Т. Fan, 1973. - 510 b.
 14. 'Abu Reyhan Biruni 'Izbrannyye proizvedeniya'. Т.1.- Т.: Изд. АН УзССР, 1957. - 487 р.
 15. Aliqulov X., Omonbayeva R. 'J?mii and D?w?n? about education'. Tashkent, Teacher, 1981, p. 41.
 16. A.Djami. (1964)'It's sad'. Dushanbe, , 76 pp
 17. A. Navoi. (1987)' Collection of works Twenty-plate'. Tashkent - Uzbek "Fan" publishing house
- Editorial board: K. EVEN. //www.norma.uz/muhim_voqealar/uzistan_respublikasi_prezidenti_shavkat_mirziyevning_oliy_majlisga_murojaatnomasi

Мухитдинова Фируза (Ўзбекистан, Ташкент)

Вопросы правового воспитания и морали в творчестве восточных мыслителей

Аннотация. Известно, что распространение ислама на территории Центральной Азии создало почву постепенному развитию науки и философии. Установление межгосударственных торговых отношений привело к взаимовлиянию культур, а это в свою очередь изменило мировоззрение. Восточные мыслители перевели произведения греческих ученых и развили их идеи. Они вели исследования в нескольких направлениях. Можно уверенно утверждать, что эстетически-научные знания Хоразми, Фергани, Беруни стали фундаментом современной мировой науки. Вдохновленные их творчеством многие философы подняли на новую уровень мировую цивилизацию.

С этой точки зрения в данной статье обращено внимание на научное наследие восточных мыслителей эпохи Возрождения, а также, их взглядам о государственном и общественном строительстве. Раскрыто значение политико-правовых учений в современном мире.

Ключевые слова: Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруни, Ибн Сина, Восточные мыслители, общество, государство, справедливость, политико-правовые учения, государственный правитель, управление государством.

